

Landgoed Haverleij: een vorstelijke Vinex in 's-Hertogenbosch

Ina Eskes

Rijksbeleidsmakers, gemeenteambtenaren en diverse (landschaps)architecten laten zich momenteel door het verleden inspireren. In Den Bosch werden enkele jaren terug dromen, geïmporteerde referenties en oude typologieën uit binnen- en buitenland verzameld en ter plekke op ingenieuze wijze nieuw leven ingeblazen onder bezieling van de masterplanbureaus Paul van Beek Landschappen en Soeters Van Eldonk Ponc architecten. Zij werden verzocht in vruchtbare samenwerking de Bossche stadsontwikkelingsideeën te vertolken. Het resultaat: Landgoed Haverleij, een vorstelijke Vinex gelegen ten noordwesten van de stad, ingeklemd tussen de rivier de Maas en de dorpen Bokhoven en Engelen.¹

△ 1 Het plangebied met daarin opgenomen het landschappelijk raamwerk en de positionering van Slot Haverleij en de openluchtkastelen. © Tekening: Paul van Beek Landschappen, Rotterdam.

Bosschenaren en andere Brabanders bevochten zich, bij gebrek aan luxe koopwoningen en appartementen gelegen in het groen, een woonplek in één van de eerst opgeleverde woonkastelen. Zij lieten zich betoveren door de maquette (Paul van Beek Landschappen) en brochuremateriaal met titels als 'Landgoed Haverleij: modern met een nostalgische knipoog', die verbeelding boden aan het toen nog te realiseren recreatief woonparklandschap. Intussen is het 2006 en zijn zes van de in totaal negen woonkastelen, het golfclubhuis alsook Slot Haverleij gerealiseerd.

Het Haverleijconcept heeft de gemoe-deren onder architecten en architectuurcritici niet onberoerd gelaten en is om het nostalgische imago en de wijze van ruimtelijke ordening, hetzij geprezen of verguisd. Haverleij vormt in dat opzicht een contemporain statement, in een tijd waarin aan sommige nieuw gecreëerde plekken een, al dan niet artificiële, his-

torische identiteit wordt toegedicht. Een identiteit die soms dienst doet als *lifestyle* en tevens iets vertelt over het apparaat achter de vele overheidsplannen en ontwerp практиken.² De vraag is hoe bovenstaande ingrediënten in het Haverleijconcept werden toegepast en wat daaraan bijzonder is. We maken een *petit tour* door een jong suburbaan landschap onder begeleiding van romantische heren, beleidsplannen, kaart- en fotomateriaal.

Haverleij wordt Haverleij: van beleid naar realiteit

In 1993 werd door de gemeente 's-Hertogenbosch besloten een stedelijk recreatieannex woongebied te ontwikkelen. De in het landschap gelegen recreatieplas Engelermeer (tevens onderdeel van de ecologische hoofdstructuur ofwel de EHS) en de dijken langs de Maas en het Henriëttewaard-Engelenkanaal boden immers al jaren plezier aan velen. Gedreven door het gevoel iets anders te willen realiseren dan een uitbreidingsplek, waarbij een nieuwe woonwijk als vanzelfsprekend tegen de oude stads- of dorpsrand wordt aangelegd, bracht een gemeentelijke projectgroep diverse ideeën bijeen.³ Speerpunten als extensieve landbouw, recreatie, natuurontwikkeling en beperkte woningbouw werden bekrachtigd. Voor het in totaal 210 ha grote gebied werd circa 40 ha bestemd als woongebied, ongeveer 70 ha voor de aanleg van een golfbaan en circa 100 ha voor de realisatie van bos. Daarbij werden in het door de gemeente getypeerde 'kwalitatief hoogwaardig woongebied' maximaal 800 exclusieve woningen gedacht. Kortom: een aantrekkelijk plek voor toekomstige bewoners, dagrecreanten, flora en fauna.⁴ De toen

nog te realiseren wooncomplexen moesten in overeenstemming zijn met de lokale omgeving die werd getypeerd met steekwoorden als licht, lucht, water, zon en rust.⁵ Het leek de projectgroep een goed plan om de nieuwe wooncomplexen te concentreren op donken (verhogingen in het landschap), hiermee refererend aan de reeds bestaande donken die het gebied rijk is en waarop de nabije dorpen Bokhoven en Engelen zijn gelegen.⁶ Een van de projectleden was op dit idee gekomen nadat hij tijdens zijn vakantie het eilandstadje Le Mont Saint Michel had bezocht, gelegen voor de kust van Normandië. De ideeën werden gekoesterd en waren cruciaal bij de selectie van de architectenbureaus.⁷

Diverse beleidsmatige en ruimtelijke schetsmatige voorstudies naar de invulling van het bewuste gebied waren reeds verricht. Naast conditionele informatie toonden zij ook een aantal mogelijkheden qua ruimtelijke inrichting.⁸ Er werd onder meer gedacht aan de invulling van het gebied middels een 'coderingssysteem', zoals we dat bijvoorbeeld ook kennen uit de modernistische stedenbouw. Aspecten als woongebied, wandelbos, natuur en landbouw werden, in combinatie met een rechthoekige schets met ingetekend lanenassensysteem, op creatieve wijze planmatig verkaveld. Een dergelijke functionalistische set aan typologieën kunnen we eveneens waarnemen op oude plattegronden van buitens of landgoederen daterend uit de zeventiende en achttiende eeuw, soms in de vorm van, veelal geïdealiseerd, prentmateriaal.⁹ Dat lokale ambtenaren een creatie van een dergelijk groots buiten in gedachten hadden, is niet zo vreemd. Soortgelijke beleidsideeën hingen in de lucht. Ongeveer tegelijkertijd verscheen namelijk uit hoofde van het ministerie van LNV (Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit) de discussienota: *Visie Stadslandschappen* met het daarin opgenomen onderdeel *Nieuwe buitenplaatsen in het stadslandschap*.¹⁰ Wie het deelrapport doorneemt, ziet verwantschap ontstaan tussen de multifunctionaliteit die LNV als essentieel achtte

en de Bossche planconcepten.¹¹ Maar zoals dat kan toegaan in beleidsplannenland bood uiteindelijk de *Vierde nota ruimtelijke ordening extra* (Vinex) het groene licht voor de realisatie van dit landgoed.¹² Er werd een bijpassende naam gezocht die aansloot bij een bestaande historische naam en werd afgeleid van de in het gebied gelegen weg 'Haverlij'.¹³ Haverlij werd Haverleij; grootser, deftiger en historischer.¹⁴

Vruchtbare bodem en *genius loci* als ondergrond voor rood en groen

De aan de Maas gelegen locatie leende zich zowel in visueel als geologisch opzicht uitstekend voor de aanleg van Landgoed Haverleij. Ook vroeger werden vele buitens om redenen van schoonheid en bereik aan een rivier gesitueerd. Pieter de la Court schreef in zijn boek *Byzondere Aanmerkingen over het aanleggen van Pragtige en gemeene Landhuizen, Lusthoven, Plantagien en aenklevende cieraden* (1737) dat '[...] een goede, vette, vrugtbare grond, omtrent eene niet al te sterk lopende rivier van zoet water, het verkiefzelykste [is], mits dat die binnen dyks, om alle overftroomingen te ontgaen, gelegen, en rondom met kanaalen voorzien is, op dat alles ten minften kosten kan aen en afgevoert worden [...]'.¹⁵ De kleigrond langs de aardappeldijk, waar het essenbos nu is gesitueerd, is de beste in de omgeving, aldus sommige omwonenden.¹⁶ En over overstromingen hoeven de toekomstige bewoners zich geen ernstige zorgen te maken, het zorgt hooguit voor avontuur. 'Er zullen tijden zijn dat sommige delen van het gebied heel vochtig zijn en de droge kasteelgrachten wellicht gedeeltelijk zullen vollopen met water. We hebben in Haverleij te maken met zomer- en winterpeil. Bewoners kunnen wellicht daarmee worden geconfronteerd en maken op zo'n manier contact met de omgeving' vult landschapsarchitect Paul van Beek aan.¹⁷ Voor wie niet echt is gecharmeerd van een dergelijk theatraal waterspektakel is het een troost te

weten dat alle kastelen alsook *Slot Haverleij* zijn opgetild naar NAP +3,20 meter.¹⁸ Naast het visuele effect dat hiermee wordt beoogd, houdt het wellicht ook de voeten langer droog.

Voor de architecturale inrichting van het landschap oriënteerde het bureau Van Beek zich zowel op het plangebied zelf alsook op overeenkomstig gesitueerde buitens van weleer. Van Beek zegt daarover het volgende: 'Landschapsarchitectuur is een ambacht, je moet ten eerste altijd rekening houden met fysiologische en hydrologische omstandigheden. Kortom, een technisch verhaal. Vervolgens bouw je rondom deze condities een programma op; in combinatie met de *genius loci* ga je vormgeven. Onder *genius loci* kun je bijvoorbeeld cultuurhistorische relicten, waaronder Fort Crèvecœur, het ruïneuze kasteel Bokhoven, topografische gegevens en het zichtbare landschap zoals dijkverhogingen, rekenen.¹⁹ In combinatie met actuele virtuele plangegevens en "gemeentelijk beleid" heb ik dit gebruikt. Intuïtie en ervaring spelen eveneens een rol bij een ontwerpdracht. Je moet tevens kijken door de ogen van een ander, of door de ogen van *Bambi*, die zich hier moet thuis voelen. [...] Bij de invulling van het landschappelijk raamwerk heb ik allereerst een schil gemaakt; een bossig gebied, om luwte te creëren maar ook om een aansluiting te bieden op het al bestaande natuurgebied: voor mens en dier, zoals bij het Engelermeer en omgeving. Door zo'n schil maak je ook een binnen- en buitenkant (afb.1). Verder is er gelet op de lokale habitat: akkers, populieren, et cetera.²⁰

De bossige schil waarover Paul van Beek spreekt, vormt de ruggengraat van het plan en zorgt ervoor dat er verschillende sferen ontstaan; drie diverse werelden van open, dicht en halfopen, een driedeling van voor, in en achter het bos.²¹ Deze werelden bestaan naast bos ook uit een ruige rietzone, uitgestrekte tuinen en klassieke vormelementen zoals lanen. Soms doet het landschap denken aan de zogeheten landschapsstijl, of aan een polderlandschap. Hier en daar zullen in de

toekomst een aantal uit het buitenland geïmporteerde grote grazers rondlopen van één van de boeren in de buurt.²² In het avonturenbos, dat wordt aangelegd met een rijk bostype van essen, iepen en oudere bomen, vormen de niet-aangelegde wandelpaden, waarvan de bedoeling is dat zij in de toekomst vanzelf ontstaan, een hoogtepunt.²³ Ook de onverharde fietspaden in het bos, waarlangs beuken en platanen zijn geplant, dragen wellicht bij aan een soort van oernatuurgevoel die in afwisseling van een geordend stadsbestaan daarmee een recreatieve pendant vormen.²⁴ Naast dat de collage-achtige bosschil voor wandelaars of fietsers de moeite waard is, zorgt deze robuuste ruggraat er ook voor dat in de toekomst als de bomen groot zijn: 'de woongebouwen als een verrassing opduiken'.²⁵ Schilderachtig, evocatief of zoals Pieter de la Court schreef over buitenplaatsen en *vermaekelijke* luthoven in zijn boek: 'Want dat zijn de rechte vermaekplaatsen, daer de bezitters toegelegd hebben om door konst alom de natuur na te bootsen, ten minsten koste de ziel te verkwikken, de tong te streelen en het oog door beschouwing van onderscheide veldvermaekelikheden te verlustigen, als zijn: laeningen van wel behandelde hoge opgaende en uitkronende boomen, zuivere wateren, en diergelijke tuingezichten [...].'²⁶ De la Court sprak tevens over het gebruik van essen en iepen die, wanneer ze bejaard zouden zijn, de eigenaar van lommer zouden voorzien. Van Beeks doel bij Haverleij was het creëren van een *aba Erlebnis* en de opdrachtgevers beseften dat het realiseerbaar was.²⁷

▮ 3 Kasteel Zwaenenstede, architectenbureau A. Natalini. Op de achtergrond: kasteel Wuyvenhaerd, naar ontwerp van de architecten Lafour en Wijk. Bron foto: Gerda van Boogaard. Met dank aan architectenbureau Soeters Van Eldonk Ponec.

◁ 2 Het Castle Air concept *in situ* gezien vanuit de lucht. In een ontworpen landschap staat 'een taartdoos en tien gebakjes'. © Foto: Aluphoto bv. Met dank aan architectenbureau Soeters Van Eldonk Ponec.

Voor dit alles is er eerst in archieven gezocht naar oud kaartmateriaal en gekeken naar de topografische ligging en ontwerpen van buitens als Oud- en Nieuw Amelisweerd en Landgoed Haarzuilens in de provincie Utrecht.²⁸ Het van oorsprong eind negentiende-eeuwse landgoed Haarzuilens, dat begin twintigste eeuw door architect P.J.H. Cuypers en landschapsarchitect H. Copijn Sr. werd gerestaureerd maar vooral gereconstrueerd – meteen naar de moderne en luxe eisen van die tijd – op basis van wat muurresten en oude topografische tekeningen, gaf met zijn quasi middeleeuwse kasteel niet slechts aanleiding tot inspiratie maar gold evenzeer als rolmodel voor een interactie tussen rood en groen, tussen Cuypers en Copijn en de wijze waarop de nagebootste historische werkelijkheid kan worden ingezet.²⁹

Vinex Landgoed Haverleij: stad en land in harmonie

Het zogeheten stedenbouwkundige raamwerk is gerealiseerd in een interactief proces met het door Van Beek ontworpen parklandschap. Voor een juiste situering van Slot Haverleij, het golfclubhuis en de negen woonkastelen, werd in eerste instantie gebruik gemaakt van een grid dat was afgeleid van het verkavelingspatroon in de omgeving.³⁰ De gebouwen werden vervolgens in dit grid opgenomen, hetgeen uiteindelijk zorgde voor de huidige ligging. Met het oog op 'intimiteit, privacy en distantie' werden de woonkastelen op een onderlinge afstand van ongeveer tweehonderd meter in het landschap gesitueerd.³¹ Het creëren van een lanenstelsel was evenzeer essentieel. Niet alleen werden zo de gebouwen onderling met elkaar verbonden en kwam er een visuele spanning tot stand, maar werd het gebied tevens ontsloten.

Slot Haverleij, het ommuurde minidorpje, goed voor zo'n 400 woningen en een school, werd gerealiseerd ter hoogte van de sluis in het Henriettewaard-Engelenkanaal die overgaat in het rivier-

tje de Dieze, waaraan ook het dorp Engelen ligt.³² De sluislocatie is niet alleen het hoogste punt in het landschap, maar tevens de meest levendige, want behalve voor fiets- en autoverkeer vormt de sluis een passage voor scheepsverkeer.³³ 'Die levendigheid kun je versterken in een ontwerp', aldus Van Beek.³⁴ De grootte van het slot moest zich, in opdracht van de gemeentelijke projectgroep, verhouden tot de dorpen verderop en mocht in geen geval de eigenheid van Engelen en Bokhoven teniet doen. Het eerste wooncomplexontwerp nabij de sluis, dat het Bureau Soeters Van Eldonk Ponec architecten ter illustratie indienden, werd daarom keihard afgewezen want werd als veel te pompeus ervaren. In samenwerking met Van Beek Landschappen werd gezocht naar een nieuwe formule die resulteerde in het huidige kastelenlandschap.³⁵

Castelli aan de Maas

Over Haverleij met zijn kastelen is intussen al het nodige geschreven. Zo zijn zij geassocieerd met luitmuziek, zwijnenbouten, Disneyland of Franse Loire *chateaux*. Slot Loevestein vormde voor Sjoerd Soeters onder meer een inspiratiebron voor de ontwerpgedachte van de woonkastelen. Jeugdherinneringen brachten hem terug naar een tijd waarin hij als jongetje onder de indruk was van het slot met zijn omgeving. Om zijn jeugdherinnering extra bagage te geven reisde hij met zijn bureauteam naar Engeland om ter plekke diverse Engelse *Castle Air's*, oftewel kastelen met een openlucht binnenhof, te bestuderen en werd vervolgens naast de stedenbouwkundige en architect Rob Krier een aantal andere buitenlandse architecten uitgenodigd om een kasteel te scheppen: Michael Graves, Jo Crepain en Adolfo Natalini. Daarnaast werden diverse Nederlandse architectenbureaus aangetrokken.³⁶ De uitkomst daarvan is die van wooncomplexen variërend van zoet tot stoer waarbij, in nabootsing van vele kasteelheren uit vroegere tijden, de architectenbureaus hun bouwlogo's met

vlag en wimpel markeerden in het landschap.

Het idee van woonkastelen kreeg echter pas voet aan de grond nadat Van Beek en Soeters tezamen de plannen letterlijk hadden tentoongesteld. Tien gebakjes werden uit een gebaksdoos gehaald en geschikt op een groen laken, conform het aantal te bouwen complexen. De taartdoos zelf was een metafoor voor het nog te realiseren Slot Haverleij. De gemeentelijke projectgroep was om (afb. 2).³⁷ Een medewerker van een van de betrokken makelaarsbureaus vertelde vol vuur dat het ging om een taartdoos met Boscche bollen.³⁸ Hoe smaakvol deze lokale attractie ook lijken mag, het ging deze heren niet om veel van hetzelfde of om een specifiek lokale specialiteit. Wat je van ver haalt, is lekker en dus werden de

▽ 4 Kasteel Leliënhuize naar ontwerp van architectenbureau Soeters Van Eldonk Ponec. Dit kasteel werd begin maart 2006 officieel opgeleverd. Het bureau paste hier tijdens het bouwproces bewust het thema falsificatie toe waarbij spiksplinter-nieuwe spolia werd ingebracht, opdat het kasteel bij oplevering alvast een portie bouwhistorie meekreeg. Foto: Ina Eskes.

diverse taartjes gekocht bij een bakkerij in Amsterdam. Juist de diversiteit van de taartjes vormde een wezenlijk element in het idee van de woonkastelen. En juist die diversiteit trachtte Soeters te handhaven door diverse architecten aan het werk te zetten. Sjoerd Soeters ziet eenheid in veelheid en zegt daarover het volgende: 'Je kunt het zien als een korrel die steeds terugkomt, een type dat zich herhaalt maar telkens een andere vorm heeft, zo krijg je een soort van verzameling. Denk bijvoorbeeld aan een quilt, een lappendeken, niet het individuele lapje is daarbij het allerbelangrijkste, maar het geheel aan lapjes vormt de kwaliteit.' De ordening van gebouwen in relatie tot hun omgeving is tevens van groot belang, zo besluit hij.³⁹ Deze wijze van ordening verwijst flauw naar de wijze waarop flatgebouwen in de suburbane twintigste-eeuwse Amsterdamse Bijlmermeer destijds in het groen werden gesitueerd alsook naar de manier waarop suburbane, bijvoorbeeld Italiaanse, (kasteel)villa's destijds in het landschap werden gepositioneerd.⁴⁰

Het is overigens goed denkbaar dat Rob Krier tevens een aantal suggesties heeft gedaan aangaande het stedenbouw-

kundige plaatje. Als geen ander weet hij op soms barokke wijze gebouwen aan een te rijgen, zoals hij dat bijvoorbeeld al beschreef in zijn in 1975 gepubliceerde boek *Urban Space*. Aan de hand van diverse voorbeelden duidt hij daarin, onder meer, zijn visie op de ontwikkeling van de moderne stedenbouw. Ter illustratie en verklaring verwijst hij hierbij onder meer naar gravures van de hand van J.B. Fischer von Erlach (1656-1723), die werden gemaakt op basis van reisverhalen. Fischer von Erlach hechtte, aldus Krier, niet zozeer aan de reproductie van een historische realiteit en liet zijn verbeelding de vrije loop. De uitkomst daarvan was een vertolking van een zestiende- en zeventiende-eeuws ideaalbeeld; de vrijstaande (kasteel)villa vormde daarvan een voorbeeld.⁴¹

Ook bood het in 1996 gepubliceerde werk *Architecture and Landscape, The Design Experiment of the Great European Gardens and Landscapes*, van wetenschappers verbonden aan de TU Delft, vast en zeker de nodige inspiratie bij de creatie van Landgoed Haverleij; zoals bijvoorbeeld *Frascati* met zijn tien majestueuze villacomplexen.⁴²

Woondroomkastelen als decor in het landschap

Van de in totaal negen woonkastelen zijn er vijf die worden omschreven als het grote type en vier als het kleine. De grote woonkastelen zijn gesitueerd in de meer besloten delen van het plangebied, zoals bosgedeelten. Zij zullen naarmate de bomen hoger worden minder goed zichtbaar zijn vanaf de openbare weg. Kasteel *Wuyvenhaerd*, dat zijn naam dankt aan de ligging ervan – in het wuivende rietgebied – is daarop echter een uitzondering.

Zwaenenstede en *Leliënhuyze* zijn voorbeelden van het kleine type. Overigens is *Leliënhuyze* een van de weinige kastelen inclusief privé-tuinen (afb. 3 en 4). De formule van Haverleij bestaat eerder uit het hebben van één gemeenschappelijke tuin: het ommeland. Rondom ieder kasteel is een soort van groene enveloppe ontworpen, al dan niet inclusief een waterpartij.⁴³

Het door water omgeven *Zwaenenstede*, gebouwd met rode en gele bakstenen en als eerste woonkasteel opgeleverd, ligt er fleurig bij. De toegangsweg naar

het kasteel is hobbelig en op een regenachtige dag vol met waterplassen. Dat is de sfeer die in Haverleij past en daarom is deze op sommige plekken gecultiveerd. 'De infrastructuur moest hier en daar "dun" blijven om de juiste sfeer te creëren. Een plas op de oprijlaan hoort erbij en als het gras tegen de onderkant van de auto aankomt, weet de bestuurder dat hij bij de oprijlaan naar zijn woning is aangekomen', aldus Van Beek.⁴⁴ Civilisatie heeft hier even plaatsgemaakt voor een idee van landelijk leven.⁴⁵

Zwaenenstede geeft met zijn afwisselende vormen aanleiding tot dromerij. Wie het binnenhof inloopt, raakt misschien betoverd. Ergens op de tweede verdieping hangt een dame half uit het raam. Ze geeft instructies aan verhuizers die haar hebben en houden omhoog taken. Het tafereel, in combinatie met de omgeving, doet met wat fantasie denken aan een Italiaans dorpsplein waar geluiden soms eveneens op een speciale wijze resoneren. Architect Adolfo Natalini, Italiaan, heeft naar het zo lijkt zijn eigen kruidigheid ingebracht. Het kasteelhof met de hieraan gelegen bebouwing is een feest voor het oog. De inrichting van het

plein is van de hand van landschapsarchitect Birkir Einarsson.⁴⁶ Er is slechts beperkt plaats voor auto's. Bewoners kunnen hun auto's in parkeerboxen kwijt die zich op de begane grond onder de woningen bevinden. Het zal er een drukte van jewelste zijn, zo met al die auto's van en naar de parkeerboxen. De rondweg is smal en slechts geschikt voor eenrichtingverkeer. Een minpuntje misschien. Nog mooier zou het zijn geweest als het plein geheel autovrij was gebleven. Natalini had wellicht vanaf de toegangsbrug een afrit naar een ondergrondse parkeergarage kunnen maken.

De entree naar het plein wordt gemarkeerd door twee poortachtige hoekgebouwtjes. Vanaf daar loopt een allee die je naar de verst vrij gelegen hoektoren brengt waarvan er in totaal drie zijn gebouwd. De torens bestaan uit twee elkaar doorkruisende grachtenpandjes met een kruisdak die tezamen op een verhoogd basement rusten. De blikvangers zijn op sommige plaatsen bedekt met staalpla-

▽ 5 (Foto is extra, niet vermeld in tekst.) Het geabstraheerde, stoere woonkasteel Velderwoude, naar ontwerp van Jo Crepain. Foto: Ina Eskes.

ten, hetgeen voor een *fancy* eindresultaat zorgt. Daar de hoektorens vrij liggen van de aangrenzende muurwoningen, zijn er niet alleen fraaie doorkijkjes naar het omliggende water en golfbaanlandschap gecreëerd, maar vormen de doodlopende straatjes tevens een mooie plek voor onderonsjes. Zowel de wind als het geluid hebben hier vrij spel, hetgeen de bewoners van Zwaenenstede misschien af en toe wat lucht zal geven.

Slotbeschouwing

Qua organisatie kunnen we Landgoed Haverleij nog het beste lezen als een nostalgisch lokaal sprookjesboek met daarin opgenomen vele internationale kasteelverhalen, waarbij kunstig is omgesponnen met het eigentijds functioneel maken van historische ontwerpvoorbeelden.

De uitkomst daarvan kan eenvoudigweg worden neergesabeld als kitsch of plagiaat. Dat vonden critici misschien ook in vroegere tijden van de vele landhuizen op buitenplaatsen en landgoederen die, ondanks dat zij in opdracht van hun eigenaren werden voorzien van een eigen bouwkunsttaal en een, soms verborgen, iconografisch programma, veelal verwezen naar buitenlandse voorbeelden. De elite, in de ruimste zin van het woord, zette daarbij meestal de toon, in een gebaar letterlijk en figuurlijk te willen afsteken tegen het bestaande en locale, in een streven zich te identificeren met een wereld die grootser was of meer eigen.⁴⁷ Een traditie die hier in Den Bosch is vormgegeven als een verre, vorstelijke, volkse Vinex-variant.⁴⁸

Rondom, en hier en daar ingevoegd in het plan, ligt in het omringende landschap een aantal boerderijen die, tezamen met het door de masterplanbureaus ontworpen esthetisch multifunctioneel gebied, appelleren aan de idee van een heus landgoed. Landgoed Haverleij is formeel gezien weliswaar een Vinex maar was hoe dan ook vanaf de eerste plannen bedoeld als een buitengoed met grandeur. Oftewel een internationaal collage-achtig

rood-groen avontuur dat zich wat betreft de gemeentelijk projectgroep Den Bosch en de architecten niet graag laat vergelijken met andere Vinex-locaties in het land.

.....
Ina Eskes is architectuurhistoricus en als freelancer werkzaam in de kunst- en architectuursector. De basis van dit artikel vormde haar afstudeerscriptie *Plattelandspassies, nostalgische luchtkastelen en boerderettes in het groen* (2002). Deze scriptie vormde een basement voor onder meer het leveren van een bijdrage aan de realisatie van het boek *Bouwen aan boerderijen* in opdracht van de stichting *2003 Jaar van de Boerderij*, en een door haar geïnitieerd en in 2005 afgerond cultuurarchitectuurhistorisch onderzoek naar buitenplaatsen en landgoederen, in samenwerking met architectuurhistoricus Miranda Maring en stichting Architecturalia.

1 Telefonisch vervolgesprek met projectmanager Stadsontwikkeling gemeente 's-Hertogenbosch ir. J. Buitink, 16-02-2006: de naam landgoed is vooral gekozen om zijn positieve connotaties; lees ook H. van der Cammen, L. de Klerk, *Ruimtelijke ordening, Van grachtengordel tot Vinexwijk*, Het Spectrum bv, Utrecht, 2003; B. Hulsman, 'De Vinex-variantie, Geen wijken, maar stadjes', *NRC Handelsblad*, 04-03-2006, p. 42; 'Suburbanisatie', special van het tijdschrift *S & RO*, 05, Nirov, 2005; H. Lörzing, W.Klemm, M. van Leeuwen, S. Soekimin, *Vinex! Een morfologische verkenning*, Uitgeverij Nai/Ruimtelijk Planbureau, 2006.

2 Lees tevens: I. Eskes, *Plattelandspassies. Nostalgische luchtkastelen en boerderettes in het groen*, Afstudeerscriptie, Architectuurgeschiedenis, Vrije Universiteit Amsterdam, 2002; J.F. Coeterier, *Hoe beleven wij onze omgeving. Resultaten van 25 jaar omgevingspsychologisch onderzoek in stad en land*, S.I. Coeterier, s.a., 2000; Gepubliceerde onderzoeksresultaten van het Ruimtelijk Planbureau (www.rpb.nl); E. de Wijs-Mulken, *Wonen op stand, Lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*, Het Spinhuis, Amsterdam, 1999.

3 Gesprek met projectmanager Stadsontwikkeling Gemeente 's-Hertogenbosch Ir. J. Buitink, 's-Hertogenbosch, 25-03-2002; Gemeente 's-Hertogenbosch, *Structuurvisie Haverleij*, 1997, pp. 3-5.

4 Gemeente 's-Hertogenbosch, *Structuurvisie Haverleij*,

1997, p. 2; Gemeente 's-Hertogenbosch, *Bestemmingsplan Haverleij*, 1999, p. 33; Architect Donald Steel werd aangehouden voor de realisatie van een 18-holes wedstrijd baan – uiteindelijk 27 holes – en een 9-holes par-3 baan met de gebruikelijke oefenvoorzieningen.

5 Gemeente 's-Hertogenbosch, *Structuurvisie Haverleij*, 1997, p. 5.

6 In hoeverre de donken waarop Engelen en Bokhoven zijn gelegen nog zichtbaar zijn in het landschap, is maar de vraag.

7 Buitink, op.cit. (noot 3).

8 De eerste serieuze lokale plannen vingen aan in 1993. Respectievelijk: Provincie Noord-Brabant, *Uitwerkingsplan Stadsregio 's-Hertogenbosch*, 1994; Gemeente 's-Hertogenbosch, *Tussenbalans en beleidsuitgangspunten Engelermeer*, 1994; Gemeente 's-Hertogenbosch, *Structuurvisie Haverleij*, 's-Hertogenbosch, 1997, Gemeente 's-Hertogenbosch, *Bestemmingsplan Haverleij*, 's-Hertogenbosch, 1999.

9 Eskes, op.cit. (noot 2); Voorbeelden hiervan zijn bijvoorbeeld afgebeeld in H.W.M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats, aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*, Canaletto, Alphen aan den Rijn, 1982 en E. de Jong, *Natuur en Kunst Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*, Uitgeverij Thoth, 1993.

10 Ministerie van LNV (Landschap, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit), *Nieuwe buitenplaatsen in het stadslandschap, Visie Stadslandschappen, Visie Stadslandschappen/LNV directie Natuurbeheer*, Den Haag, 1995. Bij een oude buitenplaats kon men, aldus het rapport, denken aan een buiten de stad aangelegd gebied dat bestond uit een huis met bijbehorende gebouwen en een park. De buitenplaats bood zijn eigenaren destijds tal van ontspanningsmogelijkheden die bij een nieuwe buitenplaats prima in een nieuw jasje gestoken konden worden naast factoren als wonen en natuurontwikkeling; Diverse beleids- en ontwerpstudies volgden waarvan de in 1995 door de ministeries VROM en LNV uitgeschreven prijsvraag *Nieuwe landgoederen, Een besloten ideeënprijsvraag* de aftrap vormde.

11 Ibid.

12 Buitink, op.cit. (noot 1).

13 Gemeente 's-Hertogenbosch, *Structuurvisie Haverleij*, 1997, p. 1.

14 Haverleij Persbericht, Bericht in de *Bosscbe Omroep* van 4 maart 2001.

15 P. de la Court, *Byzondere aanmerkingen over het aanleggen van Pragtige en gemeene Landhuizen, Lusthoven, Plantagien en aenklevende cieraden*, Leiden, 1737 en 1763, pp. 2-3.

16 Gesprek met voorbij fietsende boeren, mei 2002.

17 Gesprek met P. van Beek, Rotterdam, 09-04-2002/vervolg 02, 2005.

- 18 Ibid.
- 19 *Genius loci*: Latijnse equivalent voor landschappelijke identiteit aldus sommigen, ook wel omschreven als 'de geest van een plek', zie Google voor het aantal variaties op een thema.
- 20 Van Beek, op.cit. (noot 17).
- 21 Ibid.
- 22 Buitink, op.cit. (noot 1).
- 23 Haverleij B.V., P. van Beek, E. Janssen, Van Zandbeek corporate communicatie, *Castle Air, 's-Hertogenbosch*, 2001.
- 24 R. Abma, *De recreant als subject, Over de natuurbeleving als basis voor de beeldvorming van natuur*, Staatsbosbeheer, Driebergen, 2003. Abma verrichtte op diverse recreatieve natuurlocaties in Nederland sociologisch onderzoek en hanteerde ter associatie in zijn methode van aanpak klassieke begrippen die hij omschrijft als de Socratische, de Apollinische en de Dionysische; Coeterier, op.cit. (noot 2).
- 25 Gemeente 's-Hertogenbosch, *Structuurvisie Haverleij*, 1997, p. 37.
- 26 J.T.P. Bijhouwer, *Nederlandse Tuinen en Buitenplaatsen*, Allert de Lange, Amsterdam, 1942, p. 41.
- 27 Van Beek, op.cit. (noot 17).
- 28 Ibid.
- 29 Eskes, op.cit. (noot 2); A. Van der Woud, *Waarheid en Karakter, Het debat over de bouwkunst 1840-1900*, Nai Uitgevers, Rotterdam, 1997; lees tevens werk van W.F. Denslagen, zoals, *Romantisch modernisme*, RDMZ/Sun, 2004.
- 30 Van Beek, op.cit. (noot 17).
- 31 Eskes, op.cit. (noot 2); Gemeente 's-Hertogenbosch, *Bestemmingsplan Haverleij*, 1999, p. 37; Gesprek met S. Soeters, Amsterdam, 12-06-2002.
- 32 Gemeente 's-Hertogenbosch, *Structuurvisie Haverleij*, 1997, p. 5; Architect Rob Krier, van bureau Krier en Kohl, ontwierp de façade van *Slot Haverleij* evenals de hierin gelegen pleintjes; Gemeente 's-Hertogenbosch, *Bestemmingsplan Haverleij*, 1999, p. 37.
- 33 Gemeente 's-Hertogenbosch, *Bestemmingsplan Haverleij*, 1999, p. 20; De Dieze en het kanaal Henriëttewaard-Engelen vormen een transportroute voor schepen met 'gevaarlijke' stoffen. Langs het kanaal geldt een veiligheidszone van 10-20 meter, waarbinnen geen woningbouw mag plaatsvinden.
- 34 Van Beek, op.cit. (noot 17).
- 35 Eskes, op.cit. (noot 2); De eerste ideeën voor dit nieuwe landschap zijn ontstaan bij bureau H.N.S. waar Paul van Beek werkzaam was al voor zijn eigen bureau op te richten; Tevens: de landschapsarchitect en stedenbouwkundige doen niet (meer) voor elkaar onder. De positie van de Nederlandse landschapsarchitect heeft zich in de laatste decennia positief ontwikkeld. Was er aanvankelijk slechts nog sprake van landschapsverzorging en fungeerde de landschapsarchitect veelal als assistent van een stedenbouwkundige, inmiddels kunnen we concluderen dat hij vanuit een zelfstandige discipline opereert met een 'eigen' ontwerpmissie. Bron: lezing drs. Imke van Hellemond in het kader van de workshop *Transformatie van stad en land*, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2002.
- 36 Vergezeld met de zogeheten '2nd Edition Haverleij Architecture Guideline', een soort handleiding voor intern gebruik, mochten en mogen de genodigden een kasteel scheppen. De *Guideline* is destijds ontwikkeld om architecten op het goede been te laten starten. Nederlandse architectenbureaus die werden aangetrokken, betreffen onder meer Claus en Kaan, De 2 Snoeken, Lafour & Wijk en Drost & Van Veen, Soeters Van Eldonk Ponec architecten, Amsterdam, 1998.
- 37 Soeters op.cit. (noot 31); Buitink, op.cit. (noot 3).
- 38 Gesprek met T. Maessen, 's-Hertogenbosch, 17-04-2002.
- 39 Soeters, op.cit. (noot 31); Volgens Soeters moeten de verhoudingen van een gebouw conform de omgeving ook kloppen, anders krijg je bijvoorbeeld een platte koek in het landschap. Dat heeft nog heel wat heen en weer gepraat gekost met de woningbouwontwikkelaars Heijmans en Bouwfonds. Een gebouw, zeker in het geval van Haverleij, moet namelijk wel een bepaalde mate van rijzigheid hebben. Niet alle woningen kunnen zodoende grondgebonden zijn, je moet ook de hoogte in, appartementen creëren.
- 40 Eskes, op.cit. (noot 2); zie ook: Hulsman, op.cit. (noot 1); E. de Jong, 'Wonen in het groen. Geschiedenis van een ideaal', *Archis*, nr. 10, 1999, pp. 26-34; I. Montijn, *Naar Buiten!, Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw*, Uitgeverij Sun, Amsterdam, 2002.
- 41 Eskes, op.cit. (noot 2); R. Krier, *Urban Space*, Rizzoli International Publications, INC, New York, 1979.
- 42 Eskes, op.cit. (noot 2); C. Steenbergen, W. Reh, *Architecture and Landscape, The Design Experiment of the Great European Gardens and Landscapes*, Prestel-Verlag, Munich, Germany, 1996; nu ook verkrijgbaar in het Nederlands: C. Steenbergen, W. Reh, *Architectuur en Landschap, het ontwerpexperiment van de klassieke Europese tuinen en landschappen*, Uitgeverij Toth, Bussum, 2003.
- 43 Een groot type kasteel bevat tussen de zeventig tot negentig woningen en bedraagt qua omvang zo'n 125 bij 125 meter. Het kleinere type bestaat uit zo'n vijftig tot zeventig woningen en is qua omvang maximaal 100 bij 100 meter. De Gemeente Den Bosch is eigenaar en verantwoordelijk voor het onderhoud van het groen, met uitzondering van de golfbaan, want 'hier wonen mensen met schone nagels', aldus J. Buitink, projectmanager Stadsontwikkeling gemeente 's-Hertogenbosch, 25-03-2002.
- 44 H.van Rossum, F. van Wijk en L. Baljon, *De stad in uitersten, Verkenningstocht naar Vinex-land*, Nai uitgevers, Rotterdam, 2001, p. 135; gesprek met P. van Beek, 09-04-2002.
- 45 Coeterier, op.cit. (noot 24).
- 46 Werkzaam voor het bureau Paul van Beek Landscappen, Rotterdam.
- 47 I. Eskes en M.C.E. Maring, *Grondzaken, landschap van (nieuwe) lustoorden en landgoederen*, ongepubliceerd cultuur- (landschap)architectuurhistorisch onderzoek naar buitenplaatsen en landgoederen met betrekking tot contemporaine ontwikkelingen in het landelijk gebied, Stichting Architecturalia, Amsterdam/ Rotterdam, 2005; Rik Herengreen zegt hierover bijvoorbeeld: 'Neem de architectuur en tuinaanleg van de meeste buitenplaatsen en landgoederen [...]. Als er destijds welstandscommissies geweest waren, waren al die gebiedsvreemde noviteiten nooit in ons landschap verschenen.', *De 8de Transformatie, Over planning en identiteit*, Blauwe Kamer/ Uitgeverij Blauwdruk, 2002. In hoeverre het gebiedseigene destijds überhaupt een rol speelde, is uiteraard de vraag; W. Richter, J. Zänker, *Der Bürgertraum vom Adelsschloss, Aristokratische Bauformen im 19. und 20. Jahrhundert*, Rowohlt Verlag GmbH, Renbek bei Hamburg, 1988; lees inzake historische buitenplaatsen en landgoederen publicaties van ondermeer: C. Bertram, J.C. Bierens de Haan, I. Groeneveld, R. van Immerseel, E. de Jong, R. van der Laarse, B. Olde Meierink, H. Tromp, H.W.M. van der Wijck.
- 48 Eskes, op.cit. (noot 2); I. Cieraad, *De ultieme verbeelding van volk en massa, Een studie over cultuur*, Dick Coutinho, Muiderberg, 1988; lees ook: J. de Haan, *Ontwikkelingen van het buitenwonen in het gooi tussen 1874 en 1940*, Schuyt & Co uitgevers en importeurs BV, Haarlem, 1990; Montijn, op.cit. (noot 40); Richter/Zänker, op.cit. (noot 47).